

**KA EVROPSKIM PROSTORIMA VISOKOG OBRAZOVANJA
I ISTRAŽIVANJA**

**TOWARDS EUROPEAN HIGHER EDUCATION AND
RESEARCH AREAS**

Sažetak

Historijski je utemeljeno, a paradigmatičnošću bosanskog pitanja u Evropi podržano, opredjeljenje Univerziteta u Sarajevu da djeluje kao značajan akademski centar u regionu jugoistočne Evrope. Od pristupa Magna Charta Universitatum, preko predvodničke uloge u procesima usklađivanja sa principima evropskih prostora visokog obrazovanja i istraživanja, u članku se osvjetljava dokle je Univerzitet u Sarajevu stigao u provođenju tri aspekta Bolonjskog procesa: uspostavi trocikličnog sistema studija usmjerenog na izgradnju kompetencija, promjenama u načinu upravljanja i izgradnji novog modela finansiranja. Ukazuje se na neophodnost sistemskih mjera koje će osloboditi kreativnu energiju i omogućiti da univerzitet preuzme djelotvorniju ulogu u cjelini društvenog razvoja, uz odgovornost koja je po sebi odgovornost prema budućnosti bosanskohercegovačkog društva a ne prema bilo kojim partikularnim interesima.

Ključne riječi: visoko obrazovanje, istraživanje, institucionalna autonomija, društvena odgovornost univerziteta

Summary

The University of Sarajevo's commitment to be active as an important academic center in the Southeastern Europe has been based in history, and substantiated by the paradigmatic case of the Bosnian question in Europe. This paper tracks the University of Sarajevo's record in implementing three Bologna Process aspects – adopting a system with three cycles oriented towards building competences, shift in ways of governing and establishment of a new financing model, starting with the subscribing to the Magna Charta Universitatum and across the leading role in harmonizing with the European higher education and research areas principles. The necessity of introducing a systemic measure that will release creative energy and enable the University's assuming more efficient role in the social development,

followed by the responsibility in whose nature is taking care of the B-H society's future instead of any particular interests, is pointed at.

Keywords: *higher education, research, institutional autonomy, university's social responsibility*

I.

Novija etapa uspostave evropskog prostora visokog obrazovanja otvorena je potpisivanjem Magna Charta Universitatum u Bolonji 18. 9. 1988. od 430 rektora, među kojim i rektora Univerziteta u Sarajevu. Dokument koji je obilježio 900. godišnjicu osnivanja Univerziteta u Bolonji potpisan je četrnaest mjeseci prije pada Berlinskog zida kao simbola hladnoratovske podjele evropskog kontinenta.

Na desetu godišnjicu ministri obrazovanja Francuske, Italije, Velike Britanije i Njemačke, okupljeni povodom jubileja Sorbone, usvojili su Sorbonsku deklaraciju o harmonizaciji sistema visokog obrazovanja u Evropi, da bi sljedeće godine 29 evropskih država potpisalo Bolonjsku deklaraciju. Bolonjskom procesu izgradnje evropskog prostora visokog obrazovanja do sada je pristupilo 48 država. Sve one su prihvatile da nezavisnost i autonomija univerziteta su ono što osigurava sposobnost sistemima visokog obrazovanja i istraživanja da se neprekidno prilagođavaju promjenama, zahtjevima društva i napretku naučne spoznaje.

Nadilazeći, ili upravo ostvarujući početne intencije, Bolonjski proces je u međuvremenu prerastao iz panevropskog pokreta u planetarni fenomen. Predstavnici 70 država sa svih naseljenih kontinenata učestvuju na skupovima na kojim se raspravlja o pravicima politika, analiziraju modeli i uspostavljene prakse.

Dok je Magna Charta Universitatum međuuniverzitetski dogovor, Bolonjska deklaracija je izvorno ministarski pothvat. Otud je od suštinskog značaja da Evropska asocijacija univerziteta sudjeluje u pripremi ključnih dokumenata za ministarske sastanke koji se održavaju svake dvije godine. Za temu okruglog stola održanog na Univerzitetu u Sarajevu u martu 2015. na inicijativu Redakcije časopisa *Pregled*, posebno je relevantan opetovani stav ministarskih sastanaka iz Praga 2001, Berlina 2003, Bergena 2005.:

Evropsko visoko obrazovanje mora zadržati osobinu javnog dobra, povezanog s javnom odgovornošću političkih struktura.

II.

Tradicionalno, univerzitet čine teologija, filozofija, nauka, učene profesije, pravo i medicina i – od industrijske revolucije – inženjerstvo. Zadovoljstvo je bilo vidjeti među učesnicima rasprave za okruglim stolom – teologe, filozofe, pravnike, ekonomiste, naučnike i čuti promišljanja o mjestu i ulozi javnih univerziteta u BiH.

Kompleksna je historija visokog obrazovanja u Bosni i Hercegovini.

„Hvala pripada Bogu Jedinome, Koji je oživotvorio skromnu Zemlju prašnu školama za znanosti blagodatne i koje najblistavije su” početne su riječi dokumenta kojim je 1537. god. Sarajevo upisano na mapu akademskih centara ovog dijela Evrope. Upravitelj Bosne, porijeklom iz Bosne, zavještao je svoj imetak za ustanovu u kojoj će se usmenom i pisanom riječju raskrivati zastori sa istine, spajati grane i korijeni znanosti, vladati znanostima racionalnim i tradicionalnim.

Period austrougarske uprave, tokom kojeg će Bosna i Hercegovina dobiti status krunske zemlje ove dvojne monarhije, obilježen je i početkom rada Šerijatsko-sudačke škole 1887, preseljenjem u Sarajevo 1893. tri godine ranije osnovane Vrhbosanske katoličke teologije, uzdizanjem na stepen visoke škole Sarajevsko-reljevske pravoslavne bogoslovije 1892. godine i otvaranjem Zemaljskog muzeja kao moderne istraživačke ustanove 1888. godine.

Nakon prvih početaka Poljoprivredno-šumarskog fakulteta 1940. i Medicinskog fakulteta 1944. fakulteti, akademije i instituti, osnovani u periodu FNRJ i SFRJ, otvorili su puteve snažnog doprinosa visokog obrazovanja privrednom, kulturnom i ukupnom društvenom razvoju Bosne i Hercegovine. Utemeljenje Univerziteta u Banjoj Luci 1975, Univerziteta u Tuzli 1976. i Univerziteta u Mostaru 1977. godine u duhu je tih potreba i podudara se s globalnim trendovima transformacije visokog obrazovanja od sredine dvadesetog stoljeća.

III.

U društvu, produbljeno podijeljenom posljedicama agresije i ratnih razaranja, postoji opći konsenzus o aspiracijama ka budućem članstvu Bosne i Hercegovine u Evropskoj uniji. Dio tog puta je i uključivanje

bosanskohercegovačkih univerziteta u tokove evropske reforme visokog obrazovanja koje će, između ostalog, rezultirati ozbiljenjem drugačijeg shvaćanja, za naše prilike novog, pune uloge univerziteta u cjelini društvenog razvoja. Ostvarenje te uloge nije moguće bez promjena u organizaciji, sistemu finansiranja i osnovnim postavkama funkcionisanja univerziteta.

Na putu ka našem mjestu u ujedinjenoj Evropi univerziteti nisu samo objekt nužnih promjena u širem pravno-ekonomskom okviru nego i značajan subjekt od čije osposobljenosti će zavisiti doglednost te budućnosti.

Dejtonska rješenja su proizvela okvir koji nije pogodan za razvoj državnih strategija visokog obrazovanja i istraživanja. No, historija nam daje značajne primjere da u politički, ekonomski i socijalno kriznim periodima veza između stanja u zemlji i akademskog nivoa ne mora biti nužno izravna. Izgradnja kvalitetnog univerziteta znala se upravo pokazati putem ka nalaženju stabilnih dugoročnih rješenja. Univerzitet, s jedne strane, određuju akademske vrijednosti koje su po svom karakteru internacionalne i, s druge, zahtjevi i očekivanja društvenog okruženja.

U ostvarivanju zacrtanih ciljeva da se sistemi visokog obrazovanja učine fleksibilnijim, koherentnijim i prilagodljivijim potrebama društva, Evropska komisija je identificirala tri globalna područja promjene:

- reformu nastavnih planova i programa, sistematiziranih u tri ciklusa, usmjerenih na ovladavanje odgovarajućim nivoom kompetencija, uz promociju mobilnosti i priznavanje različitih puteva stjecanja tih kompetencija,
- reformu sistema finansiranja uspostavom diversificiranih izvora prihoda univerziteta,
- reformu upravljačkog modela, koja se ogleda u naglasku na autonomiju univerziteta, saradnju sa strateškim partnerima i izgradnju sistema osiguranja kvaliteta.

Današnji evropski prostor visokog obrazovanja baštini tri tradicije:

- anglosaksonsku – koju karakteriše institucionalna autonomija, profesionalna kolegijalnost, naglasak na obrazovanje ličnosti (devetnaestogodišnjaci/kinje sazrijevaju u odgovorne građane/ke),
- humboltovsku – koja primat daje naučnom istraživanju i potcrtava autonomiju profesora, slobode poučavanja i učenja nastavnika i

studentata (Lehrfreiheit und Lernfreiheit), uzdignute na nivo ustavnog principa,

- napoleonovsku – s obrazovanjem profesionalne elite kao temeljnim ciljem (grand ecoles).

Nesumnjiva je i prisutnost utjecaja američkog modela univerziteta, uz zadržavanje već potcrtane temeljne razlike.

Mi baštinimo eks-jugoslavensko naslijeđe: strah političke elite od cjelovitog univerziteta, izmještenost nauke i istraživanja van univerziteta.

IV.

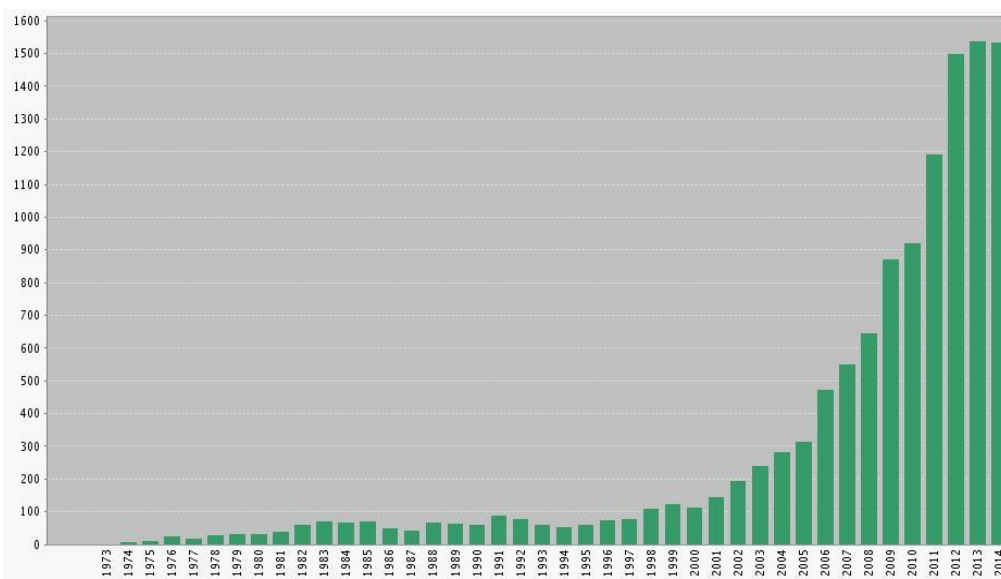
Bosna i Hercegovina je ušla u evropske programe potpore visokom obrazovanju 1996, pet godina prije susjednih država. Na bosanskohercegovačkim univerzitetima formirala se kritična masa sposobna da prednjači u naporima za ostvarivanje principa evropskog akademskog prostora, prije zvaničnog pristupanja Bolonjskom procesu 2003. i svakako mnogo ranije nego će Okvirnim zakonom o visokom obrazovanju 2007. biti stvorena pravna osnova za njegovo provođenje na državnom nivou.

Ostat će zabilježeno da je projekt „Developing the Faculty of Science Activities“ iz perioda 1997–2000, koordiniran od Univerziteta u Sarajevu, bio na evropskom planu prvi Tempus projekt reforme nastavnih planova i programa po modelu 3+2. Arhitektonski fakultet je 2003. upisao prvu bolonjsku generaciju. U visokodecentraliziranom sistemu Tuzlanski kanton je prvi ozakonio mogućnost studiranja po novim principima.

Na godišnjoj promociji diplomanata i magistranata Univerziteta u Sarajevu u novembru 2012. svršenci prvog i drugog ciklusa su po brojnosti dvostruko nadmašili one koji su tokom 2011/12. akademske godine zvanje stekli po predbolonjskom modelu. U novembru 2013. godine promovirana je i prva generacija doktora nauka koji su taj naučni stepen stekli kroz strukturirani studij trećeg ciklusa, da bi od 2013/14. to postao i jedini način za postizanje najvišeg akademskog stepena. Od posebnog su značaja internacionalno umreženi programi koji nastoje slijediti EHEA-ERA standarde.

V.

Kako se navodi u *Strateškim pravcima razvoja visokog obrazovanja u Federaciji BiH od 2012. do 2022. godine*, spor ekonomski napredak doveo je do ograničenog ulaganja u naučnoistraživački rad (manje od 0,1% bruto društvenog proizvoda) za razliku od predratnog perioda kada je ta stopa bila viša od 1%). Vratit ćemo se u odjeljku VIII. karakteru veze između ekonomskog napretka i ulaganja u istraživanje i razvoj. Tim veću pažnju zavrjeđuju dostignuća individualnih istraživača i malih istraživačkih timova koji su relevantnošću svog stvaralaštva postigli domete bez premca u ranijem periodu. Pokazatelji Web of Science o citiranosti istraživača sa Univerziteta u Sarajevu ozbiljno podrivaju mit o nekadašnjem zlatnom dobu nauke u Bosni i Hercegovini.



No, još uvijek je u osnovi riječ o atomima izvrsnosti koje ohrabruju opravdanost zalaganja za strukture koje treba izgraditi.

VI.

Za četverogodišnji period 2012–2016. Senat Univerziteta u Sarajevu je prihvatio program rada i razvoja Univerziteta kojim su otvorena dva poglavlja čija implementacija je bila van vidokruga u razdoblju u kom su

snage bile koncentrisane na uspostavu trocikličnog modela studija: autonomno upravljanje univerzitetom i način finansiranja. Kada je u ljeto 2012. izvršna vlast Kantona Sarajevo htjela zakočiti te procese i kada su zbog toga u jesen Bosni i Hercegovini zaprijetile sankcije Vijeća Evrope, u Skupštini Kantona formirala se nova većina koja je odlučno dala podršku Univerzitetu i njegovom evropskom opredjeljenju.

Senat je usvojio Statut kojim je otvoren put depolitizaciji Univerziteta, uključeni studenti u sve procese odlučivanja, istraživanje reintegrirano u Univerzitet.

Nije relikv socijalističkog samoupravljanja nego postulat uspostavljen višestoljetnim evropskim univerzitetkim iskustvom: samoregulacija, autonomno upravljanje je najbolji način upravljanja univerzitetom.

VII.

Koncept akademske slobode, razvijen od Lajdena 1575, Halea 1694, Getingena 1737. do Berlina 1811, imao je svoj trag i u eks-jugoslavenskom modelu univerziteta. Novum čije ozbiljenje je temeljna pretpostavka za uspješno i odgovorno ostvarenje uloge univerziteta u daljnjem razvoju društva jest institucionalna autonomija.

Okvirni zakon o visokom obrazovanju u Bosni i Hercegovini daje univerzitetu ovlaštenja, između ostalog, da raspolaže i upravlja zemljištem i zgradama u svom vlasništvu, da prima i upravlja sredstvima iz bilo kojeg zakonitog izvora, zapošljava osoblje, ustanovljava pravne odnose sa studentima, sklapa ugovore za robe i usluge, osniva komercijalna preduzeća za obrazovne i istraživačke svrhe, sklapa ugovorne odnose s privrednim subjektima o javno-privatnom partnerstvu.

Odluke kojim su javnim univerzitetima u Bosni i Hercegovini dati na korištenje i raspolaganje objekti bivših kasarni imaju svoj analogon i u sistemu visokog obrazovanja u SAD-u gdje su mnogi javni univerziteti, od sredine 19. stoljeća do danas, uspostavljeni kao land-grant universities. U ovom času jedino je Univerzitet u Banjoj Luci postao i stvarnim vlasnikom dodijeljenih im prostora.

VIII.

Investicije u istraživanje i razvoj sudbinske su za budućnost društva. Kada je došlo do globalne recesije izazvane finansijskom krizom 2007–2008, u budžetu Evropske unije umanjene su sve stavke osim onih za obrazovanje i istraživanje. Obrazovanje i istraživanje su put za izlazak iz krize. Kupovna moć u BiH je 31% prosjeka u EU. Naspram toga, procent izdvajanja za nauku i istraživanje u iznosu od 0.08% BDP, nije proporcionalno, 3 puta, nego je 25 puta manji od EU prosjeka. Smijemo li mi sebi dozvoliti, zapravo dokle to sebi možemo i dalje dopuštati i dokle to može trajati, da i ovako kako živimo, zadužujući dolazeće generacije, živimo osam puta bolje nego što izdvajamo u nauku i tehnologiju, za istraživanje i razvoj.

Srbija, Crna Gora, Albanija, Makedonija, kroz bilateralne aranžmane sa Evropskom bankom za razvoj i/ili Svjetskom bankom, provode programe veoma ozbiljnih ulaganja u infrastrukturu za nauku i tehnologiju. Takav je bio i primjer Hrvatske prije nego su joj se članstvom u Evropskoj uniji otvorile i nove mogućnosti. Promjenom pristupa u oblicima međunarodne podrške istraživanju i prenošenjem fokusa sa pojedinačnih zemalja na regiju Bosna i Hercegovina se već našla u situaciji da će više izdvajati u regionalne fondove nego što će biti u mogućnosti povući kroz projekte usljed nedovoljne kompetitivnosti istraživačkih institucija, što je rezultat izostanka odgovarajućih infrastrukturnih ulaganja.

Potreban nam je za naše prilike radikalno nov pogled na univerzitet i njegove potencijale. Shvaćen na savremen način, jak univerzitet je najsnažnija razvojna institucija svog okruženja. Obilježavanje 650. godišnjice Univerziteta u Beču 12. i 13. marta 2015. god. i prateća konferencija o globalnim univerzitetima i njihovom utjecaju bila je prilika da se sazna da Massachusetts Institute of Technology sa svojim udjelima u kompanijama predstavlja 11. ekonomiju svijeta (!).

Naspram zagovaranja obnove predratnog koncepta izgradnje sitnih vlastitih istraživačkih jedinica privrednih subjekata, univerzitet treba učiniti prvom adresom i najpoželjnijim partnerom u razvoju inovativnih znanja. Kroz poticaje realizaciji visokoprimjenjivih istraživačkih projekata rađenih u saradnji univerziteta i vanakademske institucije i organizacije, uvođenje poreskih olakšica za ulaganja u razvoj univerziteta, osiguranje primjene Bečke konvencije pri realizaciji međunarodnih ugovora i slične nedostajuće sistemske mjere oslobodila bi se kreativna energija univerziteta i on osposobio za ulogu kakvu imaju univerziteti u društvima razvijenih demokracija.

IX.

Opredijeljenost za evropsku budućnost Bosne i Hercegovine povlači da univerzitet u svom djelovanju afirmiše princip društvene pravde, solidarnosti i jednakosti šanse, te princip znanja i sposobnosti kao osnove za društvenu promociju pojedinca. Univerzitet, s jedne strane, poštuje pluralnost političkih opredjeljenja nastavnika, saradnika, studenata i zaposlenika u njihovom društvenom djelovanju i, s druge, reafirmiše princip institucionalne autonomije kao temeljne pretpostavke za uspješan doprinos univerziteta društvenom razvoju. Odgovornost univerziteta je dugoročna i usmjerena prema budućnosti društva a ne prema bilo kojim parcijalnim interesima. Neodvojiv aspekt tradiranog iskustva je i svijest o značaju uvažavanja i unapređenja institucija koje su u modernim društvima pretpostavka za zajedničku odbranu slobode i dostojanstva.

Literatura

1. Avdispahić, M. (1995), „Bosna u Evropi – problem univerzalnosti vrijednosti“, *Dijalog*, New Series, 1, No. 1-2, 132–135.
2. Avdispahić, M. (2014), „Balkans and EU Integration“, invited talk at the Rectors Conference *Diplomacy and University Cooperation*, Italian Ministry of Foreign Affairs and International Cooperation, Rome, 2 October 2014.
3. *Horizon 2020. The EU Framework Programme for Research and Innovation*, European Commission, <http://ec.europa.eu/programmes/horizon2020/>.
4. Makdisi, G. (2013), *The Rise of Colleges: Institutions of Learning in Islam and the West*, pb. ed.
5. Newman, J. H. (2015), *The Idea of a University*, new rev. ed.
6. Okvirni zakon o visokom obrazovanju u Bosni i Hercegovini, *Sl. glasnik BiH* 59/07.
7. *Program rada i razvoja Univerziteta u Sarajevu za period 2012–2016*.
8. *The Bologna Process revisited: the future of the European Higher Education Area*, EHEA Ministerial Conference, Yerevan, 2015.